

Др Саша Илић, научни сарадник

УДК: 94(497.1)“1945“

Архив Народне банке Србије
Београд, Република Србија

sasa.ilich@gmail.com

примљено: 22. април 2019.

прихваћено: 1. новембар 2019.

Живот у Југославији 1945. године

Дописник Ројтерса о југословенској свакодневици и перспективама

АПСТРАКТУМ: У раду је представљен текст ратног дописника Ројтерса из Москве Данкана Хупера, који је августа 1945. боравио у Југославији. Текст, написан три месеца након завршетка Другог светског рата, сведочи о свакодневици Југославије и њеним политичким и економским перспективама.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Југославија, Јосип Броз Тито, Петар II Карађорђевић, свакодневица, коло, УНПРА, бомбардовање, Данкан Хупер

Увод

У овом раду је приказан документ који утисцима једног британског дописника слика југословенску свакодневицу тек три месеца након окончања борби у Другом светском рату – свакодневицу прожету тешкоћама у снабдевању и зебњом од могуће глади, али и великим весељем тек ослобођеног народа, оличеним у игрању народне игре – коло. Аутор даје кратку слику економског стања сиромашне и ратом тешко погођене земље, износећи уверење да је њен будући пут најбезбеднији ако се иде у индустријализацију и планирање. Такође, у тексту се даје политичка перспектива Југославије, нарочито у погледу њеног друштвеног уређења (која ће се показати реалном) и траже разлози за губитак поверења у монархију. Коначно, британски дописник је на сликовит начин описао један пријем за стране новинаре који је у Белом двору уприличио маршал Јосип Броз Тито (1892–1980). Дописник који је оставио то вредно сведочанство био је искусни британски новинар, Данкан Хупер.¹

---

1 Данкан Хупер (Duncan Hooper), новинар, рођен у Лондону, 6. фебруара 1912. Током

Хупер је каријеру започео у једној од најпознатијих светских новинских агенција, Ројтерсу. Као ратни дописник последње две године сукоба (1944–1945) провео је као шеф Ројтерсовог информативног бироа у Москви. Маја 1945. „испословао“ је дозволу да се придружи совјетским војним снагама пред њихов последњи удар на Трећи рајх, током Битке за Берлин.² У својству дописника Ројтерса у СССР-у Хупер је августа 1945, са групом руских и америчких новинара, боравио 15 дана у Југославији и том приликом посетио Београд, Нови Сад, Загреб и Љубљану, са околином. О путовању је оставио запис који је агенција Ројтерс објавила, а Тањуг штампао у свом билтену *Вести иностраних дописника и агенција*, од 3. септембра 1945. године.

Данкан Хупер

Извор: *Australian Media Hall of Fame*, The Melbourne Press Club, URL: <http://halloffame.melbournepressclub.com/article/duncan-hooper> (30. 3. 2019)

Другог светског рата био је ратни дописник. Након рата постављен је за уредника вести у Бомбају (Мумбај), пратећи за Ројтерс збивања која су претходила подели Индије. Јануара 1948. прелази у Сиднеј, у Аустралијски асошијетед прес, (Australian Associated Press, ААР, основан 1935), након партнерског повезивања те агенције са Ројтерсом (ААР–Reuters³). Дobar рад на организацији прикупљања вести у области Пацифика потврђен је септембра 1949. када је именован за уредника вести ААП. Убрзо је прихваћен његов предлог за премештање седишта вести ААП у Мелбурн, где су комуникационе везе биле боље, а и који се спремао за организацију Олимпијских игара 1956. године. Од 1956. био је главни уредник вести, а од 1971, до пензионисања 1977. године, генерални директор ААП. Сматра се великим именом аустралијског новинарства. Умро је у Цилонгу (Geelong), граду у близини Мелбурна, 1. новембра 1990. John Coomber, „Duncan Hooper“, *Australian Media Hall of Fame*, The Melbourne Press Club, URL: <http://halloffame.melbournepressclub.com/article/duncan-hooper> (30. 3. 2019); Michael Nelson, *Castro and Stockmaster: a Life in Reuters*, Leichester: Matador 2011, 67; Susan Forde, Jane Johnston, *Australian Associated Press* (2014), URL: <https://www.austlit.edu.au/austlit/page/9316582> (30. 3. 2019).

- 2 Хупер је први послао светској јавности најпре вест о Гебелсовој смрти, а потом и о Хитлеровој. У драматичној трци ко ће пре јавити вести из Хитлеровог бункера претекао је не само америчке новинаре (који ће га доцније критиковати због тога), већ и совјетску агенцију ТАСС. John Coomber, „Duncan Hooper“, *Australian Media Hall of Fame*, The Melbourne Press Club, URL: <http://halloffame.melbournepressclub.com/article/duncan-hooper> (30. 3. 2019).

Хупер у свом тексту показује очигледну симпатију према Југославији и њеном народу (на који гледа као на јединствен народ, мада помиње верску различитост), али и према новом режиму који се успостављао и нарочито маршалу Титу. Он посебно истиче да је Тито јак и самоуверен човек који брзо мисли, да је спреман да о (готово) свему разговара и одговара на питања, као и да је добар и шармантан домаћин. Без обзира на те симпатије дописник не показује нетрпељивост према краљу Петру II, већ га види као својеврсну жртву интрига и сплетки људи који су га током избеглиштва окружили. Он, међутим, потпуно разуме да се шансе монархије прокоцкане и да је краљ пред дефинитивним губитком трона.

Британски новинар такође је одушевљен колом, које види као израз веселости народног духа *балканског народа*, а у тексту се није либио да користи реченице својствене литерарном стилу и да исказује лирске детаље (*плаво небо претвара се полако у црно, светлости почињу да трепере по улицама, топлој јужњачкој земљи, енергична, страсна омладина, јужњачким балканским сунцем* итд). Истовремено, он показује велику бојазан да разорена земља неће имати довољно ресурса да прехрани становништво и да је њена зависност од помоћи са стране веома велика. Коначно Хупер је, настојећи да у кратким цртама ослика простор, време и људе, записао и једну анегдоту (о *несрећном* професору који је бомбардовања, у циљу повећања личне безбедности, проводио на телеграфском стубу, па ипак страдао).

* * *

Приликом приређивања текста није интервенисано у правопису (*претставника, вођство, ниуком, мотици, парчетима*), али очигледно погрешно сливене речи приликом писања текста (*је/само, било/да, ипослужио, усусрет*) раздвојене су, а тамо где је накнадно уметнута коса црта (као ознака да се ради о две речи), она је изостављена. Такође, исправљене су очигледне словне грешке (уместо *гокила* и *дригих* написано је *гомила* и *других*). Из текста је, осим на почетној страни, изостављен наднаслов који се понавља на врху сваке следеће стране (*ТАНЈУГ – Вести иностраних агенција и дописника I*), као и поновљени датум (*3–IX–1945*), а занемарен је и број стране у билтену.

Изворни документ чува се у Архиву Југославије (АЈ), у фонду 40, Привредни савет Владе ФНРЈ (фасцикла 34, јединица описа 78), а у облику укоричене књиге и у фонду број 112, Новинска агенција Танјуг (билтени, 1945. година, септембар, књига I). Текст документа налази се на странама 19–23 билтена Танјуга од 3. септембра 1945. године, у одељку I (Вести иностраних агенција и дописника).

Документ

ТАНЈУГ³ – Вести иностраних агенција и дописника I

3–IX–1945

ЖИВОТ У ЈУГОСЛАВИЈИ

Лондон, 3 септембра

Данкан Хупер, дописник Рајтера⁴ који је недавно био у Београду, пише:

По улицама Београда игра се до дубоко у ноћ. Плаво небо претвара се полако у црно, светлости почињу да трепере по улицама, а домаћице, дактилографкиње, чиновници и обични радници играју заједно са партизанима народну игру „коло“, док аутомобили узалуд трубе. Ова народна игра изражава свеопште унутрашње весеље овог балканског народа.

И, гледајући на те групе које се окрећу, на те бивше партизане којима још увек револвер виси о појасу, на те девојке у летњим хаљинама, човеку падне на памет да је нова Југославија нова демократска федеративна југословенска република,⁵ јер ће то једног дана бити изгубљена краљевина краља Петра.⁶

- 3 Телеграфска агенција нове Југославије (Тањуг), основана је 5. новембра 1943. у Јајцу, у Босни и Херцеговини, као пропагандно-информативна агенција Народноослободилачког покрета под вођством Комунистичке партије Југославије (КПЈ). Најзаслужнији за оснивање и давање имена био је сликар, новинар и револуционар Моша Пијаде (1890–1957), а први директор био је Владислав Рибникар (1900–1955), предратни директор листа *Политика*.
- 4 Новинску агенцију Ројтерс (Reuters) основао је Паул Јулијус фон Ројтер (Paul Julius Freiherr von Reuter, 1816–1899) 1849. године у Ахену, у Немачкој, а 1851. преселио је у Лондон. Неколико година његова телеграфска агенција преносила је само пословне вести, да би 1858. стекла првог новинског клијента и почела да преноси вести из земље и иностранства. Почетком XXI века агенција је имала око 17.500 радника у близу 100 земаља. *Merriam-Webster's Collegiate Encyclopedia*, Springfield 2000, 1366 („Reuters“); *Encyclopaedia Britannica*, „Thomson Reuters“, URL: <https://www.britannica.com/topic/Thomson-Reuters> (22. 3. 2019).
- 5 Назив Демократска Федеративна Југославија (ДФЈ) партизанска власт користила је још од Другог заседања АВНОЈ-а, 29. новембра 1943. године. После споразума о укидању двојства влада (краљевске у Лондону и партизанског НКОЈ-а) и формирања Привремене владе ДФЈ, 7. марта 1945, назив се сасвим одомаћио, а формално је установљен 10. августа 1945. на Трећем заседању АВНОЈ-а, након покушаја краља Петра II Карађорђевића (1923–1970) да опозове намесништво. После избора за уставотворну скупштинску назив државе је промењен 29. новембра 1945. проглашењем Федеративне Народне Републике Југославије (ФНРЈ).
- 6 Краљ Петар II је формално био владар Југославије од убиства оца, краља Александра

Ја сам јасно добио тај утисак, после свог боравка од 15 дана у овој топлој јужњачкој земљи.

Краљ Петар је изгубио краљевину због разних унутрашњих сукоба и интрига које су прошириле саме присталице краљеве, у оним данима када су се Немци још увек шетали београдским улицама.

Југословенски народ, преко својих садашњих претставника, чији су положаји чврсти, прави нове планове за развитак и социјализацију земље, и није у расположењу да ту земљу врати краљу.⁷

Рат је учинио нешто у Југославији, што је само рат могао да учини. Он је ујединио земљу коју су били расцепали разни елементи, и која је с радошћу поздравила Тита, кога енергична, страсна омладина гледа као јединог вођу. Као и Пољска, Југославија је данас једна од најдубље националних држава у Европи.⁸

Као члан групе совјетских, британских и америчких дописника из Москве, која је посетила Југославију – један од производа рата – ја сам неколико месеци после постигнуте победе над Немцима видео у Београду још увек велики број униформисаних лица, почев од људи у британским униформама, па до војника у нешто поправљеним немачким и италијанским униформама.⁹

I, 9. октобра 1934, до укидања монархије, 29. новембра 1945. Пошто је Петар II био малолетан Краљевином Југославијом је управљало трочлано намесништво, на челу са регентом кнезом Павлом (1893–1973), до 27. марта 1941, када је после војног пуча млади краљ проглашен пунолетним. Након само 19 дана *владавине*, пошто су силе Осовине 6. априла 1941. нападе Југославију, Петар II је са владом и делом војске отишао у избеглиштво, у Лондон.

- 7 Британском новинару било је сасвим јасно да су апсолутно све полуге власти и државне силе у рукама снага којима руководи КПЈ и да је ревитализација монархије, и поред тога што још нису одржани избори, немогућа.
- 8 Тај специфични *југословенски национализам* Зундхаусен је окарактерисао као повезаност између „транснационализма“ (тј. политичког југословенства) и „етнонационалног плурализма“, што ће бити један од четири стуба доцнијег посебног пута у социјализам (остали су: радничко самоуправљање, политика несвртаности и релативна либерализација система, повезана с растом животног стандарда и парцијалним прихватања западних елемената у свакодневици). Холм Зундхаусен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, Београд: Сlio, 2009, 387.
- 9 Проблем са снабдевањем одећом био је огроман, па су први контингенти робе УНХРРА садржали управо такве производе (прва испорука британске помоћи, с почетка маја 1945, садржала је 100 тона одеће). Партизанска војска се, сем уз страну помоћ, снабдевала и одузимањем одеће ратних заробљеника. *Monthly Review*, Washington: United Nations Relief and Rehabilitation Administration (даље: *Monthly Review*), No. 10, June 1945, 6, URL: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/wrb/wrb1238.pdf (1. 4. 2019); Саша С. Илић, *Страни радници и стручњаци у привреди Југославије 1945–1950. године*, Београд: Филозофски факултет, 2017 (докторска дисертација), 229.

Бивше партизанке шетају се још увек у својим сивим сукњама и капу-тима. Младићи носе обично шта могу да нађу и распознају се само по црвеној звезди на шајкачи. Када сам упитао зашто су тако обучени, добио сам одговор: „Они немају ништа друго“.

То је један од највећих „личних“ проблема Југославије – набавка одела и обуће. Видео сам стотине бескорисних летњих ципела по београдским из-лозима, али се тешко може наћи једна пар чврстих зимских ципела.¹⁰

Док сам једном пио јогурт у једној млекари, баш прекопута пиљарни-це у којој је била читава гомила сваковрсног воћа, чуо сам о југословенском проблему за исхрану. Рат и последње борбе пре ослобођења дезорганизовали су привреду ове првенствено земљорадничке земље.¹¹ Михаило Сергејчик,¹² шеф мисије УНРРЕ у Југославији,¹³ дели земљу на два скоро подједнака дела:

-
- 10 Посебан изум у тадашњој југословенској стварности (и не само југословенској) биле су цокуле са дрвеним ђоном, крајње неудобна, али издржлива обућа, међутим, ни ње није било довољно.
  - 11 Пред почетак рата на селу је живело више од 75% становништва обрађујући земљу на екстензиван и застарео начин. Ратни губици у пољопривреди били су огромни. Ште-та коју је претрпело 289.000 домаћинстава износила је 270.000.000 динара Уништено је много аграрног инвентара, 10.000.000 стабала воћа, упропашћено је 84.000 хектара винограда, страдало је 66% коња и 60% говеда (у Црној Гори и Босни и Херцеговини губитак крупне стоке био је 85%, а ситне 90%), нестало је 485.000 запрежних кола, оруђа, трактора, сејалица итд. С. Илић, *н. д.*, 2, 12.
  - 12 Генералштабни инжењер Црвене армије, Михаил Алексејевич Сергејчик (Михаил Алексејевич Сергейчик, 1909–1993), у домаћој литератури је навођен и као „Михаил С. Сергејчик, совјетски држављанин“ или као Михаил Сергејчук. *Jugoslavija 1918–1988, Tematska zbirka dokumenata*, II izdanje, Branko Petranović, Momčilo Zečević (prii), Beograd: Rad 1988 (даље: *Jugoslavija 1918–1988*), 789.
  - 13 Марта 1945. закључен је споразум са Управом за помоћ и обнову Уједињених нација – УНРРА (United Nations Relief and Rehabilitation Administration, UNRRA). На основу споразума Југославија је за две године добила бесплатну помоћ у роби у количини од око 2,500.000 тона (храна, стока, превозна средства, машине, фабрички делови, лекови, санитарски уређаји и др.), а део помоћи састојао се од техничких и здравствених еки-па. Вредност стечена продајом робе ишла је у Фонд за обнову земље, али су локални органи до јесени 1945. углавном робу бесплатно делили или давали на кредит. Иако је планирано да укупна вредност помоћи буде 768,000.000 долара, стварно је реализовано око 400,850.000. Део помоћи реализован је путем стручних екипа, међу којима је била најзначајнија здравствена (сузбијање епидемија, антигуберкулозна кампања, пластич-на хирургија, обука медицинских сестара и сл.). Од великог значаја били су курсеви током којих је 1946. године обучено преко 100 југословенских техничара да управља-ју тешким грађевинским машинама и више хиљада тракториста. Извршну политику УНРРА у Југославији спроводила је од априла 1945. мисија у Београду. Вршилац дужности шефа мисије од августа 1944. до 18. маја 1945. био је Аустралијанац Алан Хал (Alan Hall), чији је заменик био Американац др Ролф Нугент (Rolf Nugent, 1902–1946), а потом, до 20. јуна 1947. М. Сергејчик. *Monthly Review*, No. 7, March 1945, 6, 9, No. 11, July 1945, 10–11, No. 12. August 1945, 8; Branko Petranović, Čedomir Štrbac, *Istori-ja socijalističke Jugoslavije, Opšti pregled*, I, Beograd: Radnička štampa 1977, 52; Branko

на богате долине на северу које још увек производе релативно знатну количину хране, и на брдске голе области на западу, где већ сада влада глад.

Неки други функционери УНРПЕ говоре о „гладним џеповима“. Због опште дезорганизације, због прекинуте сетве и недовољних транспортних средстава, прва жетва у Југославији после победе није била добра. Већ крајем јуна месеца Сергејчик је рекао: „У току ове зиме источна Југославија моћи ће да се исхрани својим сопственим месом и својом сопственом машћу, али ће ипак и тих намирница бити мање него што УНРПА сматра потребним за довољну исхрану.¹⁴ До новембра месеца шећера неће скоро уопште бити. Можда ће бити толико жита у источној Југославији, да се од тога нешто пошаље и на запад, али те количине свакако неће бити довољне, а осим тога влада озбиљна оскудица у транспортним средствима,¹⁵ због тога ће западна Југославија гладовати“. Од тада се међутим ситуација донекле побољшала доласком нових камиона који ће моћи да разносе храну у унутрашњост.¹⁶

Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988, Socijalistička Jugoslavija 1945–1988, III*, Beograd: Nolit 1988 (даље: В. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988, III*), 83; John R. Lampe, Russell O. Prickett, Ljubiša S. Adamović, *Yugoslav–American Economic Relations Since World War II*, Durham, London: Duke University Press Books 1990, 21; *Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ, 1945*, Beograd: Jugoslovenski pregled 1984, 19; Katarina Spehnbjak, „Posjet britanskih parlamentaraca Zagrebu u studenome 1945. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, XXXV, 2, Zagreb: Hrvatski institut za povijest 2003, 492, 508. Текст уредбе о споразуму са УНРПА у: *Службени лист ДФЈ*, 45/45.

- 14 Суђећи према актима УНРПА количина од 2.000 килокалорија сматрана је доњом границом довољне, а то је било чак за 20–25% мање од стварно потребне количине (2.400–2.500 килокалорија, а за САД чак 3.000). *Monthly Review*, No. 10, June 1945, 10, No. 12, August 1945, 22.
- 15 Раг је девастирао саобраћај у Југославији. Уништено је и одвезено 30.300 теретних, 9.900 путничких вагона и 1.188 локомотива, а оштећено 84% путничких вагона и преко 75% локомотива. При повлачењу непријатељ је онеспособио 52% пруга (6.100 км) и страдало је 13 великих и 1.785 средњих и мањих железничких мостова. У речном саобраћају изгубљено је 35 бродова, 115 теретних бродова, 505 шлепова велике тонаже (од 265 тона), а у поморском 56 бродова дуге и велике пловидбе (од укупно 95), уништено је 60 и оштећено 17 бродова мале пловидбе (од укупно 92) и мноштво мањих пловила. Оштећене су 103 луке, уништена сва три модерна бродоградилшта (Сплит, Краљевица, Сушак) и 83 мањих, много зграда и инвентара. У цивилном ваздушном саобраћају велику штету претрпели су аеродроми у Београду и Скопљу, нестао је сав летачки материјал и резерве бензина. Друски саобраћај је умањен за 70.000 км путева (28.000 модерних), 9,2 км мостова, преко 30.200 аутомобила, 900 аутобуса, 5.900 моторикала итд. Душан Биланџић, *Идеје и пракса друштвеног развоја Југославије 1945–1973*, Београд: Комунист 1973, 31; *Глас Народног фронта Србије*, бр. 92, Београд, 25. 10. 1945; С. Илић, *н. д.*, 13–14.
- 16 Када су почетком јуна 1945. утврђене врсте и укупне квоте помоћи Југославији, показало се да најслабију карику у организацији достављања хране представља недостатак камиона и возача. При набавци возила Југославија је зависила од спољашње помоћи, али је проблем персонала решила сама, ангажовањем војних шофера и мобилизацијом већег броја цивилних возача. Још почетком маја приспело је првих 20 камиона из

Али изгледа да је сада сувише доцкан да се спречи гладна зима за многе, и да се други спасу правих патњи. У међувремену становништво Београда може да једе своје одлично грожђе и да штеди сваку коцку шећера. Брескве за које друге земље плаћају баснословне суме, леже у гомилама по излозима.

Једног дана сам чуо вест која ме је веома ражалостила, као и све оне који знају колико је Југославији потребна помоћ. Чуо сам да је један УНРРИН брод потонуо, наишавши на мину, када је био скоро у пристаништу.¹⁷

У Београду се могу видети многи остаци рушевина од бомби и од уличних борби, али се то не може ни упоредити са уништењем и пустоши неких немачких и руских градова. Становници Београда су нарочито тешко подносили бомбардовање и кажу да је велику штету причинило америчко ваздухопловство.¹⁸

Немачко бомбардовање било је тешко, али ниуком случају није причинило онолику штету, колико се у почетку говорило. У сваком случају последице тог бомбардовања су сада уклоњене и поправљене. Када су Руси ушли у град, они су се трудили да не разоре зграде. Али Београђани још увек говоре о америчким нападима, као о најтежим данима за последње три године. Они се теше тиме да су неке бомбе погодиле Немце као она бомба од 250 килограма, која је побила исто толики број непријатељских војника у једној згради у центру града.

Велике Британије, а 18. јуна 1945. још толики број допловио је бродом „Далмација“ у Сплит. У УНРРРА се сматрало да је најугроженијим земљама централне и јужне Европе (Пољска, Чехословачка, Грчка, Албанија, Југославија) потребно око 50.000 камиона ради обезбеђења нормалног транспорта, али Југославији је током августа обећано свега 1.500, а до краја септембра 1945. године још 4.000 камиона. АЈ, Министарство индустрије ФНРЈ (17)-160-161, акт упућен Одељењу за планове и координацију, 7. 6. 1945; *Monthly Review*, No. 10, June 1945, 6, No. 11, July 1945, 10, 12, August 1945, 5, 9; *Jugoslavija 1918–1988*, 789–790; Бранко Петрановић, „Помоћ УНРЕ Југославији“, *Историја XX века, Зборник радова II*, Београд: Институт за савремену историју 1961, 163–224.

17 У извештајима УНРРА из јуна, јула и августа 1945. није пронађен податак о потонућу брода који је носио помоћ за Југославију, међутим, помиње се брод који је 4. маја 1945. потонуо носећи помоћ за Грчку. До несреће, коју је изазвала мина и у којој је страдало око 100 људи, дошло је код рта Зорва (Zourvas) на острву Хидра (Hydra), у Егејском мору. *Monthly Review*, No. 10, June 1945, 8.

18 О савезничким бомбардовањима и посебно бомбардовању Београда: Архив Југославије, Посланство Краљевине Југославије у Шведској – Стокхолм (АЈ-382)-5-22, Извештај о последицама савезничког бомбардовања Београда на Ускре 1944; Milan Terzić, „Jugoslovenska kraljevska vlada, general Dragoljub Mihailović i savezničko bombardovanje ciljeva u Jugoslaviji 1942–1944“, *Tokovi istorije*, 1–2, Београд: Институт за новију историју Србије 2005, 106–109; Mile Vjelajac, „Nedićev memorandum generalu Ajzenhaueru маја 1945“, *Tokovi istorije*, 1–2, Београд 2005, 211–235; Комнен Пијевац, „Прва реакција представника Владе Краљевине Југославије на англоамеричко бомбардовање Београда 1944“, *Архив*, часопис Архива Југославије, бр. 2, Београд 2001, 233–240.

За време тих напада проширила се по Београду једна чудна прича о „професору на мотци“. Овај професор имао је једну своју теорију да треба пружити што је могуће мањи циљ за делове бомби и отпатке. Он је зато препоручивао да се човек попне на телеграфски стуб и да стоји на врху стуба за време напада. Успео је да наговори бар једну особу, једну девојку да се тако треба понашати. Једног дана, када су бомбе почеле да падају, професор се успузао дуж стуба, али девојка није имала времена ништа да учини, него је пала у јендек. Идућег тренутка осетила је огроман потрес, а када је отворила очи – професор и стуб били су нестали.

Ти дани под немачком окупацијом били су тешки, чак и под јужњачким балканским сунцем. Ноћу је свет седео иза закључаних врата, очекујући немачку патролу, која је имала обичај да врши претресе.

Неки пут су могли да се чују немачки камиони који су одводили осуђенике на смрт до места одређеног за то, одмах изван града.¹⁹ Прича се да је приликом једног масовног стрељања неколико стотина југословенских младих и девојака играло коло, док су немачки митраљеви косили те младе животе.

По селима Југославије могу се видети следеће пароле: „Живео друг Тито“ и „Живео маршал Стаљин“.

Приликом испитивања јавног мњења у југословенским селима нађена је само једна жена која је желела да се краљ врати, „да би могла да га згази“. Тешко ми је било да објасним одакле ово огорчење против младог краља, док ми становници партизанског села Вранић нису испричали како су жене и деца убијени због тога што су им се очеви борили на страни Тита и како су неки домаћи издајници ишли од куће до куће, убијајући читаве породице.²⁰ Ја сам размишљао, док сам пролазио кроз поља сунцокрета у Војводини, најбогатијој југословенској провинцији, како ће и када ће народ заборавити све те ствари. У Новом Саду сазнао сам како се проблему мањина прилази на основи једнаких права као и за све остале народе Југославије, и то, како изгледа, са потпуним успехом. Словачка села у близини Новог Сада чврсто су саграђена, одлично одржавана и дају изглед обиља и благостања. Жене иду босе, али су одевене у дивне народне костиме. Оне са осмехом пролазе носе-

19 Мисли се на страстиште у Јајинцима.

20 Реч је превасходно о злочину у Вранићу, селу недалеко од Београда, у којем су током ноћи 20–21. децембра 1943. четници Првог батаљона Посавске бригаде Југословенске војске у отаџбини, под командом Спасоја Дрењанина Зеке (?–1947), убили 67 становника, међу којима 29 жена и 15 деце (двоје деце биле су бебе). Припадници исте бригаде су у Вранићу пре и после тог злочина извршили већи број других појединачних и групних убистава. Milan Radanović, *Kazna i zločin: Snage kolaboracije u Srbiji: odgovornost za ratne zločine (1941–1944) i vojni gubici (1944–1945)*, Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung, 2015, 86, 122–124.

ћи канте млека у обема рукама. У ноћи се и у најскромнијим домовима упали електрична светлост.²¹

Кад смо се вратили у Београд, маршал Тито нас је примио на конференцију штампе и на ручак. Нашли смо га у пространом Белом двору, бившој резиденцији принца Павла, који је саграђен на брегу изнад града. Код улаза у парк стајала је стража са машинкама, али нема оних формалности разгледања докумената, које би свакако претходиле посети водећем државнику неке друге земље. У великој дворани, у којој је на поду био прострт велики тепих и где су дела старих мајстора висила на зидовима, дочекао нас је велики немачки пас – Титов „тигар“ – за кога се каже да га је Тито извукао од нацистичког турства и који га сада прати по целој кући.²² „Тигар“ је гласно залајао и спремао се да скочи, али га је умирио глас његовог господара који се појавио у непрекорној летњој белој униформи из суседне собе.

У дугачкој соби за пријем Тито је сео на једну позлаћену столицу, узео једну балканску цигарету и рекао: „Добро дошли, господо! Постављајте своја питања“. Конференција је трајала око један сат и Тито је дао утисак једног јаког човека, увереног у самог себе и који брзо мисли. Он је на једно питање рекао: „Југославија није комунистичка диктатура. Мере које смо донели сличне су оним које су донете у другим демократским државама.“ Скоро никад није се зауставио да би се сетио неке речи, а на лицу му се појавио израз

21 Бачки Петровац, Кисач и Гложан највећа су словачка насеља у околини Новог Сада (80–90% становника), а мање заједнице Словака живе су (и живе) и у другим оближњим насељима (Бегечу, Футогу, Черевиху и другим). Највећа словачка насеља добила су електричну струју до 1931. године, мада је укупно стање електрификације у Србији било веома слабо (до пред рат електрификовано је свега 29,86% домаћинстава), као и снага производних капацитета (инсталисана снага 1945. године 144,9 мегавата и производња од 211 гигават-часова; њихов ће однос 1950. године бити 175 : 602, 1960. године 702 : 2.030, а 1970. године 2.464 : 7.392). Слободан Васић, *Сећања и трагови Синише Ћирића*, Београд: ИЦНТ 2007, 19, 57; Зорица Циврић, *Од сумрака до свитања: 120 година електрификације Србије*, Београд: Музеј науке и технике 2013, 34, 53, 67, 94.

22 Тигар, немачки овчар, уз Тита је био још у време десанта на Дрвар. Током напада пас је од узбуђења стално лајао, откривајући положај, па се Тито у више наврата хватао за пиштољ, али га ипак није убио. Тигар је замало одао Тита и током тајног напуштања острва Вис ради одласка у СССР, 19. септембра 1944. године. Вест о Стаљиновој смрти дошла је Титу истовремено с вешћу о Тигровој болести. На питање како је доживео вест из Кремља одговорно је како је истодобно добио депешу о Тигровој болести: „Страшно ми је жао Тигра. Био је то диван пас.“ Тито је више својих следећих немачких овчара такође звао Тигар. Последњег таквог пса добио је од глумца Ричарда Бартонa (1973). Josip Broz Tito, *Autobiografska kazivanja*, knj. 1, Cetinje, Skoplje, Beograd, Ljubljana: Narodna knjiga 1982, 378–379; Юрий С. Гиренко, *Сталин – Тито*, Москва: Издательство политической литературы, 1991, 197–198, 224–225; Jože Prijevec, *Tito i drugovi, I deo*, Beograd: Laguna 2013, 253, 270, 470; *The Richard Burton Diaries*, Chris Williams (ed.), Swansea: Swansea University 2012, 471–472.

љутње, кад га је један дописник потсетио на примедбе маршала Александра о југословенском поступку у вези са Трстом.²³

Када је интервју био завршен, Тито је довео своје госте до стола за ручавање и показао се као одличан, шармантан домаћин. Говорио је слободно, без афектације, и говорио је о свим могућим темама, почевши од атомске бомбе²⁴ па до такозваног „московског злата“.²⁵ По неки пут је изговорио неке реченице на енглеском језику, који зна да чита, а пошто смо попили кафу предложио нам је да нам покаже своју канцеларију и „собу са поклонима“. Канцеларија се показала као најмања соба коју сам дотад видео у овој кући. На маршаловом писаћем столу налазио се модел југословенског ловца, чији су пропелери могли да се врте, тако да се добија утисак електричног вентилатора.

После тога маршал нас је повео дуж једне дугачке галерије, на чијим су зидовима висиле скупоцене слике, до собе са поклонима, где су смештени сви могући поклони, почев од извезеног јастука који су му послале сеоске жене, па дрвеног модела малог брода, поклона школске деце. Титу су очи-

-
- 23 Британски фелдмаршал Харолд Александер (Harold Alexander, 1891–1969), од новембра 1944. командант савезничких снага у Медитерану. Супротставио се претензијама Југославије на Трст и Јулијску Крајину. Након покушаја Тита да га изигра упоредио га је са Хитлером, Мусолинијем и јапанским империјалистима због „крађе територије“, а Југословенску армију оптужио је за насиље. Био је заслужан за спровођење идеје Винстона Черчила о спречавању успостављања југословенска контроле над тим областима као делом стратегије спречавања ширења комунизма. У преговорима са Титом, 9. јуна 1945. године, испословао је повлачење југословенске војске из Трста и успостављање привремене управе под контролом западних савезника. В. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, III, 163–164; Maura Hametz, *Making Trieste Italian, 1918–1954*, Suffolk, Rochester: Boydell&Brewer 2005, 33, 38; J. Prijevec, *н. д.*, 263, 316–317, 320.
- 24 Атомска бомба је тих дана била најактуелнија светска тема. Након што је 16. јула 1945. америчка војска успешно извела прву пробу нуклеарног оружја уследила је његова примена. На јапанске градове Хиросиму и Нагасаки бачене су атомске бомбе 6. и 9. августа 1945. године.
- 25 *Московско злато* или *Злато Републике (Oro de Moscú, Oro de la República)*, чинило је 510 тона злата (око 72,6% златних резерви Банке Шпаније), које су на предлог министра финансија, Хуана Негрина (Juan Negrín, 1892–1956) и по налогу председника владе Друге републике, Франциска Ларга Кабаљера (Francisco Largo Caballero, 1869–1946), пренете из Мадрида у СССР неколико месеци након избијања Шпанског грађанског рата. Појам се односи и на све наредне трансфере злата у Москву и коришћење тако добијених средстава. У ширем смислу, појам *Московско злато* антисовјетска пропаганда је користила као израз за дискредитовање сваке стварне или наводне финансијске помоћи СССР и комуниста уопште синдикатима и политичким партијама на Западу. О томе више у: Pablo Martín Aceña, *El Oro de Moscú y el Oro de Berlín*, Madrid: Taurus 2001; Daniel Kowalsky, *Stalin and the Spanish Civil War*, New York: Columbia University Press 2004; María Ángeles Pons, „Hacienda y Finanzas durante la guerra civil“, у: *La economía de la Guerra Civil*, Pablo Martín Aceña, Elena Martínez Ruiz (Eds.), Madrid: Marcial Pons 2006.

гледно драги сви ти поклони. Он се радосно насмејао када ми је показао земљу из Истре у једној кутији у облику срца.

После неколико сати попео сам се на воз за Загреб, престоницу Хрватске. Путовали смо целу ноћ, стиснути сви заједно у другој половини једног вагона – није било баш најпријатније, али смо били срећни што смо добили места у том возу који је обично резервисан за строго званичне личности. Железничка пруга је била прилично неравна, што доказује да је тек недавно и с тешкоћом поправљена. Један млади партизански официр, који је сада у редовној војсци, придружио нам се успут и послужио је оне који су били њему најближи великим парчетима сувише зреле лубенице.

Хрвати кажу да је Загреб најлепши град у Југославији. Он је свакако одлично уређен, са модерним, а у исто време и са старинским шармом. У хотелу „Еспланада“²⁶ на великој тераси која гледа на улицу играње се није прекинуло када је цез-банд престао да свира, него су присутни почели да играју коло. Овог пута играло се „Титово коло“.²⁷ Играње кола је заразно. Оно је ухватило чак и генерала Михаила Галактионова,²⁸ обично врло озбиљног совјетског војног судског коментатора, који често пише чланке за совјетски часопис, који је раније носио име „Рат и радничка класа“.²⁹

26 *Esplanade*, један од најлукузнијих и најчувенијих хотела у Загребу, саграђен 1925. године у Улици Михановићевој (Антуна Михановића) бр. 1. *Raskošna povijest hotela Esplanade: Od 1925. godine*, URL: <https://www.esplanade.hr/press/download/brochures/Esplanade-Zagreb-Hotel-90-godina-povijesti.pdf> (29. 3. 2019).

27 *Титово коло (Лијено ти је друга Тита коло)*, песма компонована током Народноослободилачке борбе, уз коју се игра као у *Козарачком колу*, са текстом: *Лијено ти је друга Тита коло/такво коло ко га не би вол'о/Играју га млади партизани, партизани – зелени јаблани./И са њима младе партизанке, партизанке – оморике танке./Црвен-звјезда на капе им пала, свјетлост сунца пушке обасјала, а из груди пјесма им се вије: „Друже Тито, наше најмилије!/Свако срце за тебе нам бије!/Ти си вођа свег народа свога, словеначког, српског, хрватског./Црногорци, и сви Македонци,/сви Босанци и сви Херцеговци/Твоје име у свом срцу носе./Драго име, којим се поносе./Ти си симбол слободе и среће/Ти си наше најмилије цвеће!“/Омладинке, с њим' и друге клинке/Омладинци, сви у борбу хите/Сви играју коло виловито,/сви пјевају: „Живио нам Тито!“ – *Руковет партизанских народних песама о Титу*, LP плоча, уметничка обрада Будимир Гајић, ПГП РТБ, Београд 1978, песма *Лијено ти је друга Тита коло*, URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ZzV60Z0cOk> (5. 4. 2019).*

28 Вероватно генерал-мајор Црвене армије Михаил Романович Галактионов (1897–1948), учесник Првог светског рата и Грађанског рата у Русији, војни историчар и новинар. Током Другог светског рата био је у редакцији листа *Црвена звезда* (Красная звезда), а потом начелник војног одељења листа *Истина* (Правда).

29 Часопис *Война и рабочий класс* појавио се 1943. године и излазио је два пута месечно. Бавио се спољнополитичким питањима СССР и актуелним догађајима у међународној политици. Текстове у часопису објављивали су научници, писци, новинари, вође синдикалног покрета и друге јавне личности. Часопис од 1945. године излази под називом *Ново време* (*Новое время*).

Кад смо изненада наишли у једно село недалеко од Загреба, сеоске девојке су баш играле коло у својим народним оделима. Село је баш било одржало збор, а по нашем доласку једна девојка у црвеном џемперу преузела је вођство и почела да игра са генералом, окрећући га као балерина. У међувремену остал[и] сељаци, не обазирући се на црквена звона која су позивала вернике на вечерњу службу, почели су да вичу: „Живели савезници. Живела Русија, Велика Британија и Америка“. Један сељак повикао је: „Живели генералисимус Стаљин,³⁰ маршал Атли³¹ и друг Труман³²“. После кратког колебања маршал Атли је однео скоро рекорд у изазивању одушевљења. Гомила света почела је да виче: „Атли, Атли, Атли, Стаљин, Труман“. Дечаци, који су се били попели на дрвеће око сеоског трга, махали су гранама од узбуђења. Сељаци су поштопото хтели да нам покажу свој „док културе“³³ и већ се мрак био спустио када смо напустили село после новог играња и акламовања. Сељаци су окитили аутомобиле цвећем и зеленилом.

У [о]колини Љубљане разгледали смо једно село, које су бомбардовали луфтвафе,³⁴ британско ваздухопловство, америчко ваздухопловство и ређа аеронаутика, неколико пута за време рата.³⁵

Док сам летео натраг у Београд мислио сам о томе како су обнова индустрије и земље исто толико важни проблеми као и непосредно излагање у сусрет хитним потребама државе.

Једини начин на који Југославија може брзо поново да стане на своје ноге јесте да се обнови индустрија и да се донесе један повољан програм за земљу.³⁶ Влада покушава да реши ово последње преко аграрне реформе³⁷ и

-
- 30 Јосиф Висарионович Стаљин (Иосиф Виссарионович Сталин, 1878–1953), први генерални секретар Централног комитета Комунистичке партије Совјетског Савеза и диктатор СССР од 1922. године до смрти.
- 31 Клемент Ричард Атли (Clement Richard Attlee, 1883–1967), британски политичар (лабуриста) и премијер 1945–1951. године.
- 32 Хари С. Труман (Harry S. Truman, 1884–1972), амерички политичар (демократа) и 33. председник САД у периоду 1945–1953. година.
- 33 Вероватно се мислило на *дом културе*.
- 34 Немачко ратно ваздухопловство *Luftwaffe*, основано маја 1935. године, кршењем одредаба Версајског мира. Ваздухопловством је командовао Херман Геринг (Hermann Göring, 1893–1946).
- 35 Једно од најтежих било је бомбардовање приградског насеља Мирје, 9. марта 1945, које је извело америчко ваздухопловство. О бомбардовањима Љубљане и њене околине видети: Мојса Šorn, *Življenje Ljubljancev med drugo svetovno vojno*, Ljubljana: Institut za novejšo zgodovino 2007, 54, 93–96.
- 36 Није сасвим сигурно, али као да Хупер предлаже доношење некаквог плана и интервенцију државе у привредном животу, што је била пракса проистекла не само у СССР-у (*пятилетка*), већ и у западним економијама између два рата (Кејнзијански модел).
- 37 Закон о аграрној реформи и колонизацији објављен је 28. августа 1945. *Службени лист*

жели да добије помоћ са стране, која не би компромитовала народне интересе, да би поново могле да прораде нове као и старе гране индустрије. Преседи министар народне привреде Андрија Хебранг³⁸ рекао је: „Ми нећемо да поново будемо експлоатисани“. Најпреча је потреба побољшање транспорта – свега хиљаду нових камиона чине велику разлику ако се они могу одмах набавити.

Можда је најделикатније питање које сада стоји пред владом, осим питања хлеба и бутера, питање цркве, односа између цркве и државе и црквених добара. Католици ће можда пристати на компромис. Митрополит Јосиф, који сада има улогу врховног свештеника у српској православној цркви, критиковао је енергично много штошта у садашњем режиму.³⁹ Међутим, многи из његовог стада не деле његово мишљење.

мб/на

ДФЈ, бр. 64/45.

- 38 Андрија Хебранг (1899–1949), члан ЦК КПЈ и повереник, па министар у влади Југославије (ДФЈ и ФНРЈ).
- 39 Митрополит Јосиф Цвијовић (1878–1957), епископ битољски (од 1920), па митрополит скопски (од 1932). По избијању Другог светског рата Бугари су га протерали из Скопља у Београд (5. маја 1941), када су патријарх Српске православне цркве Гаврило Дожић (1881–1950) и епископ жички Николај Велимировић (1881–1956) већ били ухапшени (при крају рата, 14. септембра 1944, нацисти су их интернирали у логор Дахау, одакле су пуштени после три месеца, али патријарх није могао да се врати у земљу све до 14. новембра 1946). Митрополит Јосиф је у условима окупације земље и заточеништва патријарха прикупио све присутне епископе, с којима је саставио синод који је деловао све до повратка патријарха. Председник тог синода био је митрополит Јосиф. О цркви за време рата и критици односа нових власти према Српској православној цркви и верницима видети: Сава (епископ шумадијски), „Стање српске православне цркве од 1944. до 1950. г.“, *Каленић*, год. XII, 64 (2. март – април 1990), Крагујевац: Српска православна епархија шумадијска 1990, 1–2; Предраг Пузовић, *Српска патријаршија: Историја Српске православне цркве*, Нови Сад: Православна реч 2010, 281, 285.